

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Мар'яна Здоровега, к. політ. н.

Національний університет "Львівська політехніка", Україна

Олег Цебенко

Львівський національний університет ім. І.Франка, Україна

МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ СЕПАРАТИЗМУ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Mariana Zdoroveha, PhD in political science

National University "Lviv Polytechnic", Ukraine

Oleh Tsebenko

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

INTERNATIONAL POLITICAL MECHANISMS FOR SUPPRESSION OF SEPARATISM IN POST-SOVIET SPACE

Main international political mechanisms for suppression of separatism are investigated in the article. Basic mechanisms for regulation of separatist conflicts in post-Soviet region are analyzed. Moreover, the article defines that separatist conflicts in Moldova, Ukraine, Georgia and Azerbaijan are amid the most dangerous in modern world and the role of international community in the process of their regulation is not effective enough. It is decided that international organizations, diplomacy, negotiations, sanctions, intermediaries and international law are the most effective mechanisms for suppression of separatism. Separatist conflicts in Transnistria, Crimea, Eastern Ukraine, Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh threaten to regional and global security. It is necessary to widen the role of international actors such as UN, OSCE, EU, NATO in settlement of separatist conflicts in the post-Soviet space. Concluded that Russia is a major factor of conflicts in the post-Soviet space, so it is important to exert pressure on it with all possible international instruments.

Key words: international political mechanisms, separatism, diplomacy, negotiations, sanctions, international organizations, conflict, UN, OSCE, EU, post-Soviet space, Ukraine, Moldova, Georgia, Azerbaijan.

Із закінченням холодної війни вирішення проблеми сепаратизму було визначено однією з найбільш актуальних і найбільш неприємних питань глобального порядку денного.

На порозі 21-го століття, міжнародне співтовариство намагається зробити все можливе для того, щоб наша цивілізація, входячи в нове тисячоліття, поставила хрест на будь-яких формах панування один над іншим народами. Сучасний світ зіткнувся з дуже серйозною проблемою – суперечністю між народами в області полінаціональності держав. Інтеграційні процеси, що відбуваються в усьому світі, мають свої протилежності – прагнення людей зберегти або навіть збільшити свою ідентичність, сприяти розвитку національних цінностей, розвивати свою культуру, і т.д. На жаль, ці процеси часто призводять до міжнародних зіткнень.

Сепаратизм у сучасному світі є постійною формою соціального і політичного протистояння. Не існує жодного регіону на земній кулі вільного від нього. Досить часто даний процес має кривавий і руйнівний характер.

Сепаратистські тенденції є одними із найвизначніших політичних феноменів. Значна кількість держав пострадянського простору має негативний досвід таких тенденцій протягом останніх років. Менеджмент і запобігання таким конфліктам, які мають місце і в інших частинах світу, є однією з

найбільших проблем міжнародної безпеки в період після холодної війни. Як результат, велика кількість міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Організація безпеки і співробітництва в Європі, Рада Європи, та велика кількість міжнародних спостерігачів і посередників змушені були втрутитись у конфліктні ситуації на пострадянському просторі, а також беруть активну участь у постконфліктному процесі врегулювання.

Основною метою втручання міжнародної спільноти у процес врегулювання проявів сепаратизму є повне припинення насильницьких дій та подальший процес мирного вирішення конфліктної ситуації, та пошук ефективних механізмів її врегулювання.

Проблема сепаратизму становить загрозу не тільки для міжнародного миру і стабільності, вона також несе значну загрозу для сторін, що є безпосередніми учасниками цього процесу. Прояви сепаратизму створюють сприятливе середовище для збільшення кількості злочинів усередині країни, для розвитку екстремізму, тероризму, для порушення політичних та соціально-економічних прав людини, тим самим підриваючи державний суверенітет цих держав.

Прояви сепаратизму є характерними для Придністров'я, котре заявило про свій вихід із складу Молдови зразу після розпаду Радянського Союзу. Активними учасниками процесу врегулювання даного конфлікту є Румунія, держави-члени ЄС, ОБСЄ, Україна, яка виступає в якості посередника в конфлікті¹.

Росія, Україна і ОБСЄ в даний час служать в якості посередників у конфлікті, а ЄС і США виступали в якості спостерігачів з 2005 року. Незважаючи на присутність США і ЄС, тим не менше, Росія продовжує відігравати чільну роль у конфлікті. Це яскраво можна побачити в період після переговорів, які розпочалися між лідерами Придністров'я і Молдова в 2008 році. До процесу придністровського врегулювання, який нині відбувається на міждержавному рівні за участі Молдови, України, Росії та Європейського Союзу, активно долучаються й неурядові організації. На початку 2006 року в Кишиневі було представлено план, розроблений спільними зусиллями незалежних експертів із Молдови, Румунії й України. Вагомим на сьогоднішній день у процесі врегулювання конфлікту є формат переговорів «5+2», в якому беруть участь Молдова, Придністров'я, Росія, Україна, ОБСЄ плюс спостерігачі від США та Європейського Союзу. Проект неурядових організацій передбачає, що у придністровському врегулюванні братимуть участь вісім повноправних учасників².

Найперше процес мирного врегулювання повинен супроводжуватись виведенням російських військ та роззброєнням військових структур Придністров'я. Такий підхід сприятиме не лише політичному врегулюванню, а й розв'язанню нагальних проблем придністровців.

Конфлікт, який понад двадцять років залишався нерозв'язаним, зараз знаходиться у фазі активного переговорного процесу. Це дає підстави стверджувати, що сторони усвідомили важливість даного питання і готові до пошуку варіантів вирішення проблеми.

Переговорний процес розпочато і він набув сталого характеру. Є двосторонні зобов'язання щодо незастосування збройних сил у вирішенні конфлікту; в регіоні присутні миротворчі сили з різних країн. Вірогідним є сценарій, коли переговорний процес затягнеться на невизначений термін. Імовірність збереження такого стану на наступні 10–15 років дуже висока. Цьому сприяє низка чинників. Передусім такий розвиток подій задовольняє придністровську сторону. З огляду на встановлення в ПМР авторитарного політичного режиму, перевагу в ресурсах, а також непохитність під час переговорів, вона має більший зиск від такої ситуації. Усі учасники конфлікту не мають великого бажання до мирного й остаточного врегулювання конфлікту³.

Аналогічну картину можна спостерігати в самопроголошених республіках Грузії в Абхазії і Південній Осетії. Побоюючись наслідків загострення грузинського націоналізму під час розпаду Радянського Союзу, два регіони вели війни за незалежність на початку 1990-х, що призвело до їх де-факто незалежності. І Південна Осетія, і Абхазія є етнічними меншинами, які шукали і отримали підтримку з боку Росії. Південна Осетія шукає об'єднання з Російською республікою Північною Осетією, в той час як абхази прагнуть незалежної держави. Російські війська брали участь в

¹ Резанова, М.Л. Придністровський конфлікт – зміни формату врегулювання. <www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs5&issue=2005_2>.

² Резанова, М.Л. Придністровський конфлікт – зміни формату врегулювання. <www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs5&issue=2005_2>.

³ Резанова, М.Л. Придністровський конфлікт – зміни формату врегулювання. <www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs5&issue=2005_2>.

збройних сутичках в даному регіоні, а також залучалися в якості миротворців. Росія також є основним торговим партнером для обох сепаратистських утворень на території Грузії. Тому, як і в Придністров'ї, так і в Грузії, уряд Росії підтримує сепаратистські утворення за допомогою торгівлі, субсидій та шляхом направлення інвестицій в дані регіони. Росія є ключовим гравцем в політиці Абхазії та Південної Осетії¹.

Кривавими виявилися події 2008 року. Грузино-російська війна за незалежність Абхазьких та Осетинських сепаратистських утворень стала однією із найжорстокіших форм проявів такого типу конфліктів у історії людства. Вагому роль у процесі врегулювання даних конфліктів відіграли ООН, миротворчі війська СНД, ОБСЄ, ЄС, Україна, які мінімізували тривалість конфлікту і кількість жертв².

Процес врегулювання сепаратистських тенденцій у Грузії повинен базуватися на принципах неподільності території Грузії, мирного вирішення конфлікту шляхом переговорного процесу, надання широких автономій Осетії і Абхазії, залучення міжнародного співтовариства до процесу врегулювання, не втручання Росії у внутрішні справи Грузії.

До процесу врегулювання Нагірно-Карабахського конфлікту окрім Вірменії і Азербайджану, залучені також Росія, Туреччина, Грузія і Іран, а також ЄС і США. У 2005 році в Мінську група ОБСЄ, що складалася з Росії, Франції і США, запропонувала наступну основу для врегулювання: відмова від застосування сили і права на повернення для азербайджанських біженців; виведення вірменських військ з районів Азербайджану, прилеглих до Нагірного Карабаху, проміжний статус для Нагірного Карабаху, в тому числі миротворців, прихильність до голосування по визначенню остаточного статусу Карабаху, а також надання значної міжнародної допомоги регіону. Після виборів 2008 року у Вірменії, лідери Вірменії і Азербайджану підписали угоду у Москві в листопаді 2008 року, яка служить прелюдією до початку переговорів щодо Нагірного Карабаху. Розпочатий переговорний процес дає надію у можливість позитивного врегулювання конфлікту³.

Азербайджан наполягає на вирішенні конфлікту, заснованому на повазі до територіальної цілісності та непорушності міжнародно-визнаних кордонів держави і мирне співіснування вірменської та азербайджанської громад в нагірно-карабаському регіоні. З цією метою, відповідно до офіційної позиції Азербайджану, повинні бути звільнені всі окуповані території і повернуті в свої будинки насильно переміщені особи⁴.

Торкаючись врегулювання карабахського конфлікту, позиція Вірменії, полягає в тому, що вона є прихильником вирішення всіх наявних з Азербайджаном питань виключно мирними методами і шляхом безпосереднього діалогу. Вірменська сторона зазначає, що не може бути й мови навіть про незначне ослаблення незалежності та безпеки Арцаха. Найбільшою перешкодою в переговорному процесі є деструктивна позиція Азербайджану і проведена ним радикальна і ворожа антивірменська політика⁵.

Процес конструктивного діалогу, що склався в даний час необхідно продовжувати, йти на певний компроміс у вирішенні проблемних питань і лише тоді можна очікувати позитивного вирішення Нагірно-Карабахського конфлікту.

Ще одним яскравим прикладом сепаратизму на пострадянському просторі є теперішня ситуація в Криму та у східних областях України. Щодо ситуації навколо Криму на сьогоднішньому етапі робилося чимало прогнозів, та мало хто припускав, що події розвиватимуться так стрімко й трагічно для України. 16 березня 2014 р. в автономії пройшов референдум, за підсумками якого 17 березня Верховна рада Криму прийняла постанову «Про незалежність Криму». 21 березня президент РФ В. Путін підписав закони про прийняття Республіки Крим та Севастополя до складу Росії і про

¹ Ахметов, А.А. (2013). *Сепаратизм в России и на постсоветском пространстве и пути его преодоления*: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва, 78.

² Asmus, Ronald D. (2010). *A little war that shook the world: Georgia, Russia, and the future of the West*. New York: Palgrave Macmillan, 89.

³ Ахметов, А.А. (2013). *Сепаратизм в России и на постсоветском пространстве и пути его преодоления*: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва, 56.

⁴ Ахметов, А.А. (2013). *Сепаратизм в России и на постсоветском пространстве и пути его преодоления*: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва, 59.

⁵ Ахметов, А.А. (2013). *Сепаратизм в России и на постсоветском пространстве и пути его преодоления*: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва, 65.

утворення двох нових суб'єктів РФ¹.

Крим юридично і надалі належить Україні, тому вітчизняний уряд у будь-який момент має право повернути контроль над півостровом, такої думки дотримуються експерти.

Більшість країн Євросоюзу, а також США, Канада, Китай, Південна Корея та ряд інших держав не визнають приєднання півострова до території Російської Федерації. Однак є й держави, які з тих чи інших причин підтримують агресивну політику Росії щодо України.

Україна ж продовжує боротьбу за Крим виключно дипломатичним шляхом, заявляють представники влади. Тож залишається сподіватися, що разом з підтримкою стратегічних партнерів Україні вдасться мирно вирішити всі питання в Криму.

Нажаль, сепаратистські тенденції є у двох східних областях України – Луганській та Донецькій. На цій території проплачені терористи здійснили захоплення українських міст та сіл та проголосили Луганську народну республіку та Донецьку народну республіку. Очевидними є факти, що бойовики в Східній Україні оснащені російським озброєнням і були в тих самих мундирах, що і російські війська, які вторглися до Криму. Українська влада старається діяти виключно мирно, обіцяє розширити права і повноваження регіонів (провести реформу місцевого самоврядування), намагається впровадити в дію мирний план врегулювання президента України Порошенка. Але очевидним є той факт, що жодні мирні заходи є неідеальними у боротьбі з сепаратистами. Тому зараз у Східній Україні продовжується антитерористична операція по знищенню терористів-сепаратистів. Активну роль у конфлікті на Сході відіграє РФ. Суть сценарію – дестабілізувати економічну і політичну ситуацію, посилити громадянські конфлікти, зберегти свій вплив на Україну.

Україні необхідно більш активніше і жорстокіше протидіяти сепаратистським проявам. Також необхідно владним структурам дослуховуватись до думки проблемних регіонів та задовольнити їхні потреби. Також потрібно проводити необхідну інформаційну політику в державі з метою поширення правдивої інформації. Необхідно більш жорсткіші міри приймати до політиків та людей які закликають до сепаратизму в Україні.

Міжнародні організації є одними з найважливіших суб'єктів процесу врегулювання проявів сепаратизму. Необхідність пошуку механізмів врегулювання виникла ще у період Ліги націй. Тим не менше, основний сплеск інтересу і зосередження міжнародної спільноти на цих питаннях відбувся після закінчення холодної війни, коли сепаратизм почав проявлятися досить інтенсивно. В рамках міжнародних організацій існує ряд загальних критеріїв і принципів врегулювання конфліктів.

Міжнародні інструменти є критично важливими для надання допомоги у вирішенні проблеми сепаратизму, особливо, коли вони застосовуються досить рано, щоб не допустити ескалації конфлікту. Різні заходи, такі як дипломатія, моніторинг прав меншин, і врегулювання спорів можуть бути використані для забезпечення того, щоб держави і меншин взаємодіяли продуктивно і мирно.

Оскільки сепаратизм може серйозно вплинути на міжнародний мир і стабільність, за самою своєю природою такого роду конфлікти не є питанням двосторонніх відносин, тому такі питання повинні вирішуватись всією міжнародною спільнотою в рамках міжнародних організацій.

Переговори і посередництво також можуть бути іноді ефективними. Історичні події конфліктів на пострадянському просторі показали, що економічні санкції, що вживаються міжнародним співтовариством також мають обмежений вплив на комбатантів етнічних воєн, хоча деякі вчені припускають, що економічні санкції є кращими за будь – які політичні. Економічні санкції не принесли миру у Вірменії. Вірмени страждали кілька років, але не відмовилися від Нагірного Карабаху².

Поряд з ненасильницькими заходами врегулювання конфліктів, деякі ситуації вимагають застосування більш потужних засобів. У цьому зв'язку міжнародне втручання вважається більш ефективним засобом вирішення сепаратистських конфліктів. У відповідності до статті 41 Статуту ООН, Рада Безпеки має виключне право накладати обов'язкові санкції на державу. Але на практиці ми бачимо що досить часто учасники конфліктів не виконують ці рішення³.

Позиція ООН стосовно проблеми сепаратизму відбивається не тільки в її конкретних заходах у випадку конфлікту, але і в цілому в своїй політиці щодо прав меншин та захисту меншин. Після

¹ Парахонський, Б.О., Яворська, Г.М. (2014). *Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України*. Київ: Аналітична доповідь, 25.

² Ахметов, А.А. (2013). *Сепаратизм в Росії і на постсоветском пространстве и пути его преодоления*: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва.

³ Сайт ООН. <www.un.org/ru/>.

1945 року, ООН, як правило, орієнтувалася на індивідуальні права людини і прагнула запобігти сепаратизму, зокрема, шляхом заохочення толерантності та не дискримінації. Ці принципи закріплені в ряді документів ООН, включаючи Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Конвенції ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти¹.

Таким чином, санкції міжнародних організацій є легітимним інструментом у боротьбі з міжнародними сепаратистськими конфліктами. Міжнародні організації, такі як ООН, Рада Європи і ОБСЄ (Організація з безпеки і співробітництва в Європі, до 1995 року - НБСЄ, Конференція з безпеки і співробітництва в Європі) є незамінними в процесі мирного регулювання сепаратистських конфліктів на пострадянському просторі. В рамках своїх внутрішніх норм та документів, вони встановлюють відповідну міжнародну та національну поведінку, яку кожна держава повинна використовувати для провадження своєї політики по відношенню до проблемних меншин. Крім того, в жовтні 1992 року НБСЄ в рамках зустрічі міністрів в м. Женева прийняла «комплекс заходів» стосовно «мирного врегулювання конфліктів»².

ОБСЄ також розробила посередницький механізм орієнтований на запобігання конфліктів та пошук політичного рішення в постраждалих країнах. Слід зазначити що ОБСЄ є активним учасником діалогу врегулювання конфліктів у пострадянських державах.

Варто пам'ятати, що навіть кращі міжнародні експерти з кращих міжнародних організацій, з їх кращими рекомендаціями не можуть вирішити конфлікт, якщо сторони в цьому конфлікті не готові співпрацювати один з одним по цьому питанню.

Важливим моментом є чітке визначення державами прав меншин у своїх національних конституціях та інших правових документах, починаючи з дискримінації на етнічному, релігійному або культурному ґрунті. Міжнародні законодавчі акти захищають права осіб, що належать до етнічних меншин, а також захищають їхню мову, культурні традиції, релігійні переконання та етнічну ідентичність. У відповідності з міжнародними конвенціями, всі держави зобов'язані заохочувати расову та етнічну толерантність через систему освіти, шляхом викладання історії та культури національних та релігійних меншин. Крім того, меншини повинні мати право підтримувати культурні, соціальні, інформаційні та інші контакти з різними державами. Усі перераховані вище заходи мали б сприяти зменшенню сепаратистських тенденцій на пострадянському просторі і у світі в цілому. Хоча специфіка сучасних міжнародних відносин є особливою, і досить часто держави не дотримуються міжнародних угод чи рішення міжнародних організацій. Мовний сепаратизм на сьогоднішній день також активізувався на пострадянському просторі. Усі національні меншини повинні отримувати адекватну можливість для вивчення своєї рідної мови і можливості для використання цієї мови у відносинах з офіційними установами. Ще однією важливою умовою запобігання проявам сепаратизму є скасування дискримінації в галузі освіти за ознакою раси, релігії, або етнічної приналежності. Необхідним є представлення окремої або додаткової освіти для меншин, або, принаймні, дати всім етнічним групам максимальну свободу створювати, фінансувати і контролювати свої власні приватні освітні та культурні установи. У політичній сфері необхідно включити меншини в адміністративний і законодавчий процес. В якості основної відправної точки, меншини повинні мати можливість повною мірою брати участь у політичній системі країни шляхом участі в місцевих, регіональних і національних виборах. Якщо ж виключити меншини з адміністративних та законодавчих процесів, то це дійсно може підвищити заклики до проведення політичних або територіальних самовизначень і навіть сепаратизму серед проблемних меншин. Яскравим прикладом є національні меншини в складі Російської Федерації³.

У деяких випадках, коли меншини проживають в досить компактній територіальній одиниці, то їм може бути надана певна адміністративна автономія без шкоди для основної економічної, політичної та безпекової політики уряду. Деякі держави не хочуть надавати регіональної автономії, оскільки це може суперечити ідеологічним і політичним зобов'язанням (прикладом є Російська Федерація).

¹ Сайт ООН. <www.un.org/ru/>.

² Ахметов, А.А. (2013). *Сепаратизм в России и на постсоветском пространстве и пути его преодоления*: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва, 101.

³ Дівак, В.В. (2010). *Сепаратизм як феномен сучасної політики*. Київ: Логос, 98.

Важливим аспектом врегулювання сепаратистських конфліктів на пострадянському просторі є застосування тільки мирних способів розв'язання спорів, не втручання у справи інших держав, дотримання міжнародного законодавства. Необхідно активно залучати міжнародну спільноту в якості посередників у вирішенні конфлікту, залучати миротворчі війська третіх сторін, використовувати міжнародний досвід в процесі пошуку ефективних механізмів врегулювання.

На сьогодні надважливим завданням порядку денного є прийняття міжнародної конвенції по боротьбі з сепаратизмом. Прийняття такого законодавства допомогло б системно боротись із цією проблемою, чіткіше класифікувати злочини пов'язані із сепаратизмом. Варто відзначити, що у сьогоденні міжнародно-правові механізми по боротьбі з сепаратизмом є недовірними і практично не виконуються. Це яскраво продемонстровано у випадку проявів сепаратизму на Сході України, де Російська Федерація порушила усі принципи міжнародного права і поставила під сумнів його існування.

Проаналізувавши і дослідивши дану тематику, ми дійшли наступних висновків, що пострадянський простір перенасичений сепаратистськими рухами. Основними епіцентрами сепаратистських тенденцій від розвалу Радянського Союзу і до сьогодні залишаються намагання Придністров'я від'єднатися від Республіки Молдова, протистояння Абхазії, Південної Осетії та Грузії, конфлікт в Нагірному Карабаху, сучасні події в українському Криму та у східних областях. Дані сепаратистські рухи є значною рушійною силою, і мають загрозливе значення для національної, регіональної та міжнародної безпеки. Проблема сепаратизму досить часто породжує значну кількість жертв, що гинуть внаслідок військових дій.

Варто зазначити що найбільш ефективними механізмами по запобіганню сепаратизму на сьогоднішній день є залучення міжнародних організацій (ОБСЄ, ЄС), які все ж ще маю певний авторитет і механізм впливу на сепаратистів і роблять певні дієві кроки у процесі врегулювання сепаратистських конфліктів в регіоні. Також ефективним є залучення провідних держав світу (США, Англії, Франції, Німеччини) до процесу боротьби з сепаратизмом.

Ще одним вагомим і ефективним механізмом є проведення ефективної етнічної, економічної та соціальної політики з боку центральних урядів по відношенню до сепаратистських регіонів. Це дасть змогу зблизитись з проблемними регіонами та протягом певного періоду повернути собі владу і довіру.

Також важливим є застосування правових заходів – звернення до суду, прийняття міжнародних конвенцій по боротьбі з сепаратизмом, що б дало змогу чітко визначати механізми боротьби та покарання за сепаратизм.

Економічні санкції на сьогоднішній день являються одним з найефективніших методів боротьби з проявами сепаратизму. Саме економічна блокада Росії та сепаратистських регіонів не дала можливості розгорнути повноцінну наступальну операцію проти України.

Переговорний процес та дипломатичні канали це історично підтверджений вагомий механізм вирішення конфліктів. В даному регіоні він все ж є мало дієвим, але в довгостроковій перспективі може принести успіх.

Оскільки Російська Федерація є найвагомим фактором сепаратизму на пострадянському просторі, то важливо постійно через всі можливі канали і засоби впливати на цю державу.

References

1. Akhmetov, A. A. (2013). *Separatizm v Rossii i na postsovetskom prostranstve i puti ego preodolenija*: dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata politicheskikh nauk. Moskva.
2. Divak, V. V. (2010). *Separatizm jak fenomen suchasnoi politiki*. Kiiv: Logos.
3. Parakhons'kij, B. O., Javors'ka, G. M. (2014). *Aktual'ni vikliki ta zagrozi regional'nij bezpeci: visnovki dlja Ukraini*. Kiiv: Analitichna dopovid'.
4. Rezanova, M. L. Pridnistrovs'kij konflikt – zmini formatu vreguljuvannja. <www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs5&issue=2005_2>.
5. Sajt OON. <www.un.org/ru/>.
6. Asmus, Ronald D. (2010). *A little war that shook the world: Georgia, Russia, and the future of the West*. New York: Palgrave Macmillan.